

Драган Д. Муниџаба

Dragan D. Munižaba

НОВИ НАРАТИВНИ ИЗВОРИ ВЕЗАНИ ЗА БОМБАРДОВАЊЕ БЕОГРАДА 6. АПРИЛА 1941. ГОДИНЕ

АПСТРАКТ: Немачко бомбардовања Београда априла 1941. године спада у трагичне догађаје који, и поред многобројних објављених радова, нису и не могу бити довољно јасно приказани само на основу архивских докумената. Овај рад представља покушај да се ти дани осветле кроз, нажалост, већ помало избледела сећања оних који су их преживели, а заснива се на разговору аутора са савременицима поменутог догађаја, на основу упитника који је 1996. године саставио Музеј југословенског ваздухопловства у оснивању.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *сведочење, бомбардовање, април 1941. године, Београд*

NEW NARRATIVE SOURCES RELATED TO THE BOMBING OF BELGRADE ON APRIL 6, 1941

ABSTRACT: The German bombing of Belgrade on April 6, 1941, is one of those tragic events which could never and still cannot be clearly described and explained based merely on archival documents, though a considerable amount of literature has been published. This paper is an attempt to throw light on these days thorough regrettably faded reminiscences of those who survived them; it draws on the author's conversations with the contemporaries of the mentioned event based on the questionnaire drafted in 1996 by the Yugoslav Aeronautical Museum (at that time, it was in the process of being established).

KEYWORDS: *testimony, bombing, April 1941, Belgrade*

Током марта, априла и маја 1996, Музеј југословенског ваздухопловства у оснивању спровео је анкету међу становницима Београда који су доживели немачко бомбардовање априла 1941. године, како би прикупио и сачувао податке и казивања сведока о том трагичном догађају.

Према упитнику, уз своје основне генералије, сваки саговорник требало је да одговори на следећа питања:

1. Да ли је Ваша породица имала одређено место за евакуацију у случају опасности од ваздушног напада?
2. Да ли је у кући у којој сте становали или у њеној близини постојало склониште и какво?
3. Да ли су у тој кући предузете мере за заштиту од бомбардовања (одређени дежурни станари, извршено чишћење тавана, обезбеђени песак, вода и алат за гашење пожара и друго)?
4. Како сте Ви и Ваша породица реаговали на дати знак узбуне 6. априла 1941. године? Да ли сте отишли у склониште или сте затечени у стану када је напад отпочео?
5. Да ли сте Ви, Ваша породица и комшије напустили град у току 6. и 7. априла? Ако сте напустили град, где сте и како отишли и када сте се вратили – Ви сами, Ваша породица и комшије?
6. Да ли су крај и улица у којој сте становали бомбардовани? Које куће су порушене или запаљене и у којем нападу?
7. Да ли је у кући или крају било неексплодираних разорних или запаљивих бомби? Када су и како уклоњене?
8. Да ли је у ваздушним нападима 6, 7, 11. и 12. априла 1941. године рањен, погинуо или нестао неко од Ваших укућана, родбине или комшија? Ако јесте, ко их је, када и где сахранио или санирао повреде од рањавања?
9. Да ли сте запазили каква су била оштећења водовода, електричне мреже, градског саобраћаја, јавних и културних институција? Наведите конкретне примере.
10. Да ли сте запазили како су у току и непосредно после бомбардовања функционисале: санитетска, ватрогасна и друге градске службе и екипе задужене за санирање последица напада? Наведите конкретне примере.
11. Да ли сте запазили акције Југословенског ваздухопловства и противавионске артиљерије у одбрани Београда? Да ли сте видели неке од наших или немачких оборених авиона и где?
12. Како су се Ваша породица и комшије непосредно после бомбардовања опскрбљивали водом и храном?
13. Да ли сте тих дана у граду запазили пљачку оштећених и неоштећених радњи и продавница? Наведите примере.
14. Да ли поседујете фотографије, другу документацију и предмете који се односе на та збивања? Да ли би могли да их уступите Музеју југословенског ваздухопловства ради

преснимавања или би желели да их поклоните Музеју за попуњавање збирке априлског и савезничког бомбардовања Београда?

15. Можете ли да нас повежете са родбином и познаницима који би могли да одговоре на питања из овог упитника? Наведите њихова имена, адресе и телефонски број.
16. Да ли поседујете неке чињенице из овог периода које нису обухваћене претходним питањима?

* * *

У време када је вршена анкета, аутор овог рада био је спољни сарадник Музеја ваздухопловства и, у циљу спречавања да та сећања падну у заборав, прихватио се волонтерског задатка да обави разговоре са сведоцима које је лично познавао,¹ а који су били савременици тог догађаја. Сав сакупљени материјал предао је тадашњем директору Музеја југословенског ваздухопловства у оснивању, Чедомиру Јанићу, са жељом да буде похрањен у архиви Музеја и тако постане доступан истраживачима.²

Када се ова сећања упореде са подацима који су публиковани у савременој историографској литератури, местимично се могу уочити одређена

размимоилажења, која су очито настала делом као последица мешања са потоњим догађањима, којих је било напретек током наредне четири ратне године (најчешће са савезничким бомбардовањима 1944. године), а још више услед деценија прохујалих од тих трагичних априлских дана 1941. године. Ипак, то не умањује њихов значај, било да потврђују већ познате податке било да им противрече.

Даља сведочења, уз мање исправке и допуне,³ дата су у оној форми како је материјал обрађен и предат Музеју.

Име и презиме:

Јелена МЕРЛА

Година и место рођења:

1920. године, Беч, Аустрија

Адреса на дан 6. априла 1941:

пристаниште у Карађорђевој улици, Београд

Адреса на дан разговора:

Булевар АВНОЈ-а 98,⁴ Нови Београд

Датум обављеног разговора:

31. 7. 1996. године

Ми смо живели не у кући, већ на штеку⁵ на којем је била „кућа” – заправо кабина, као на шлепу. Ту смо се сви и задесили 6. априла 1941. године: мој

1 Са појединим сведоцима аутора везују и родбинске везе (пр. а.).

2 У свом раду „Уништење Народне библиотеке Србије у априлу 1941. године”, *ПБ Ц* (2004): 65, аутор Чедомир Јанић је у фуснотама број 15 (стр. 72) и 32 (стр. 81) изнео да су наведена сведочења – међу којима и сведочење Јелене Мерле – преузета „...из поменуте збирке аутора.”, не наводећи притом ко је обавио разговор са сведоком, што уз присвајање музејске грађе очито представља и присвајање

туђег истраживачког рада.

3 Сви називи београдских улица дати су у складу са предратним планом града Београда.

4 Данас Булевар Зорана Ћинђића.

5 Понтон који је стално привезан за обалу, а уз који пристаје брод или шлеп; његова основна намена је да елиминише проблем пристајања услед промене водостаја; када брод или шлеп пристане уз штек, терет се са њега најпре искрца на штек, тако да брод може одмах да отплови.

отац Антоније, мајка Етелке, сестре Ангелина, Марија и Каролина, браћа Ђорђе и Јован, и ја. Већ по природи штека, на њему није било никаквог склоништа, а од противпожарне опреме сећам се да је постојала, али не специјално због тога што се очекивало бомбардовање, већ зато што је то пловни објекат, па је имао сву противпожарну опрему. Нас је бомбардовање изненадило јер га нико није очекивао. Не сећам се да је тата очекивао или помињао могућност да ћемо бити бомбардовани, па да смо се нешто посебно због тога припремали.

Тог јутра кад је бомбардовање почело, у седам сати, сви смо били на штеку. У првом тренутку нисмо знали шта се дешава, али кад су Немци одмах почели да бомбардују Мост краља Александра, поред којег смо били везани за обалу, отац нам је рекао да се спремимо како би брзо напустили штек у случају да нас нека бомба погоди. Међутим, не знам где би се онда склонили јер ни на обали није било никаквог склоништа. Како су Немци тукли „штукама” мост, бомбе су падале свуда око нас – и у воду и на обалу, а ми, пошто смо били млади, стајали смо и то гледали, па се шалили како то да ниједна бомба неће да падне на фердек. Нисмо ни били свесни опасности од тога шта би било да су нас погодили.

6 Велика експлозија у Смедеревској тврђави догодила се 5. јуна 1941. године.

7 Мост краља Александра срушен је у зору 12. априла, а експлозив је активирао резервни официр и грађевински инжењер Драгутин Јовановић („Како сам минирао мост краља Александра”, *Политика*, 31. децембар 2004);

Наш штек је био привезан мало низводно од Моста краља Александра. Негде око 10 сати пре подне, по нас је дошао један брод, везао нас са осталим шлеповима и тако смо кренули Савом ка Шапцу. Стали смо 18 километара од Шапца после дан и по пловидбе и ту смо били све до 14. или 15. јуна – баш на дан када је у Смедереву била она велика експлозија у тврђави.⁶ Онда смо се вратили штеком у Београд и пристали смо у зимовник код Аде Циганлије. Ту (на Ади) је било неко склониште против бомбардовања, прављено за раднике, али не знам кад је направљено – пре или после 6. априла.

Тај део Карађорђевог око Моста краља Александра, где смо били везани за обалу, био је јако бомбардован и све куће у Карађорђевој улици око Моста биле су срушене. То сам видела кад смо се вратили, а током самог бомбардовања нисам могла ништа да видим од прашине и дима. Док смо касније пловили према Шапцу, видела сам да је цео Београд у диму и пламену. То се дизао стуб дима и видео се са велике даљине, чак и кад се град више није видео.

Поред тога, био је срушен и Мост краља Александра, али касније сам чула да га нису погодили Немци, него га је у ваздух дигао неки учитељ.⁷ Такође, било је уништено и пристаниште од

могуће је да је сведок ово помешао са податком да је Стари (данас Трамвајски) мост на Сави октобра 1944. спасао од рушења београдски учитељ Миладин Зарић (види: Петар Вишњић, *Београдски октобар 1944.* (Београд: Институт за савремену историју, 1994), 427.

немачких бомби, а као што сам навела, ми смо се у Београд вратили тек средином јуна, тако да не знам шта је било одмах после бомбардовања.

Од нас нико није повређен, нити је погинуо, а како смо живели на штеку, ту није било комшија. Пошто нисам силазила са штека, нисам запазила како су функционисале градске службе, санитет, ватрогасци...

Током времена колико сам била за време бомбардовања, видела сам да су се неки авиони борили и чини ми се да су неки негде пали: неки у воду – реку, а неки негде у граду, мислим у сам центар. Не могу тачно да се сетим где су све пали, али сећам се да су летели ниско и то некако заједно, у ланцу.

Не знам да ли је било неексплодираних бомби и ко их је уклањао.

Воду смо узимали из Саве, а јели смо оно што смо имали на штеку.

Пошто нисам била у граду, нисам ни могла да запазим пљачкање радњи.

Име и презиме:

Милица АВРАМОВИЋ

Година и место рођења:

2. 9. 1929. године, Београд

Адреса на дан 6. априла 1941:

Бојанска 16⁸ (Црвени крст), Београд

Адреса на дан разговора:

Сплитска 6, Београд

Датум обављеног разговора:

17. 5. и 17. 6. 1996. године

Нисмо имали неко одређено место за евакуацију. Такође, у кући није постојало склониште, а ни у околини, сем подрума у кући, који је кобајаги био припреман јер су сви говорили о бомбардовању, али то нико није озбиљно схватао. Није било ни дежурног станара, ни ничега сличног, нити је таван очишћен. Наша кућа била је приземна, са четири стана. Једино што је урађено је то да је спремљено мало песка за гашење пожара и алат (лопата, секира и слично), али вода за гашење није била спремљена. Само смо понели мало воде за пиће током самог бомбардовања 6. априла, а исто је било и са храном. Једноставно, нико није био припремљен за бомбардовање.

Ујутру 6. априла 1941, ми деца (ја и мој млађи брат Стевица, који је тада имао четири године) били смо још у кревету и играли смо се. У једном тренутку зачуо се звук сличан оном који праве ђубретари кад лупају кантама, али јако, и тада, у том тренутку, све је почело да се тресе. Тек онда су сирене почеле да завијају. Скочила сам, пришла прозору и видела авионе како у таласима наилазе. Сви смо се сјурили у подрум – мајка, отац, брат и ја, а са нама и комшије. Са свих страна је тресло, прозори су попуцали, врата од подрума су се ишчупала и ми смо у први мах помислили да је наша кућа погођена. У ствари, то је била погођена кућа у Крајинској улици.⁹ Људи у склоништу

8 У време кад је разговор обављен, улица је носила назив Мате Видаковића.

9 Данас та улица више не постоји због изградње Дома здравља „Врачар“; налазила се

између некадашње Златиборске улице (данас Вукице Митровић) и Даничереве (данас Милоја Благојевића).

су се крстили, клечали, молили се, плакали... Подрум је био пун прашине. Мој брат Стевица потпуно је занемео и следећих петнаест дана уопште није говорио! После првог налета и напада, мој отац Александар и комшије прво су сахранили мртве на почетку Крајинске улице, а онда су преко пута наше куће, на пољани направили склониште. Био је то ров укопан у земљу, дубине веће од два метра и у облику ћириличног слова Г, чији су краци били дугачки око шест метара. То су прекрили даскама, гвожђем и на крају дебелим слојем земље. У то склониште су се касније сви станари из краја склањали. После тога, сви мушкарци су отишли да се јаве у своје јединице, према раније добијеном ратном распореду.

Истог јутра, одмах после првог таласа, док су мушкарци копали склониште, сви остали су пошли у правцу Школе „Војислав Илић”. Народ из центра града просто је куљао из Приштинске¹⁰ и Милешевске¹¹ улице и причао је да је у граду страшно. Неки људи су ишли у пицамама... Мајка, брат и ја смо отпратили тату у војску, па смо са збегом, још у пицамама, пошли према кући мамине сестре у Војислава Илића 22, а народ је углавном ишао и даље, према селима. Сви су ишли пешице, а неки су успут остављали ствари које су понели. Кад смо стигли код тетке, ту сам се разболела од ангине. Кући смо

се вратили 12. априла, а тада се вратио и комшилук.

У том првом нападу срушена је кућа у Крајинској улици, у којој је њих седморо погинуло. Кућа није била запаљена, већ је до темеља срушена, а оголела тела погинулих била су разбацана по пољани. Њих су сахраниле комшије, међу њима и мој отац, на самој пољани. Кад смо пратили оца, сећам се да сам видела да је једна дивна вила на углу Милешевске и Бацетине¹² улице потпуно срушена, само је један зид са плочицама још стајао. Каблови за струју су били покидани, а на бандери поред куће, на чашицама и међу жицама, висио је неки човек без руку и ногу, мртав. Сећам се да су биле срушене још две или три куће, али се не сећам тачно које су то биле и где су се налазиле. Сама Улица Војислава Илића – и даље ка периферији – није била бомбардована.

Не сећам се да ли је у крају било неексплодираних бомби.

У бомбардовању је погинуо наш комшија Андра, презимена му се не сећам, био је санитарни инспектор, а погинуо је у кафани „Жагубица”. Осталима у крају не знам имена. Тела оних седморо настрадалих су касније ексхумирана и пребачена у масовну гробницу. То су радиле касније формиране радне групе и сећам се да су се они чудили како смо могли да их

10 У време кад је разговор обављен, улица је носила назив 14. децембра, а од 2004. године носи име цара Николаја II.

11 У време кад је разговор обављен, улица је носила име Саве Ковачевића, да би јој потом

био враћен првобитни назив.

12 Због изградње солитера, Бацетина улица практично више не постоји – од ње је остало само кратко парче у продужетку Лозничке улице.

сахранимо не водећи рачуна да тела положимо у земљу у правцу исток–запад... као да је онда неко мислио о томе. Повређене су превијале комшије.

Жице за струју биле су покидане, светла није било, а воде је било. Градски саобраћај није радио. Ниједна од градских служби уопште није функционисала. Све је било препуштено грађанима, комшијама...

Нисам запазила дејства наше авијације или противавионске артиљерије.

Водом смо се снабдевали нормално, али било је проблема са храном, тачније, нисмо се снабдевали никако. Сељаци су парче хлеба продавали прво за 10, а онда за 100 динара (тада је учитељ имао плату 700 динара)! Пљачкали су нас, народ није имао пара, тако да је завладала глад. Радње су масовно пљачкане. Мој отац је имао четкарску радњу у Призренској 1 или 3 – не сећам се тачно – преко пута хотела „Балкан”. Радња је опљачкана. До њега је била радња нашег кума Бастијанића – и њу су опљачкали. На Црвеном крсту нису пљачкали, али ту и није било пуно радњи – само пар пиљарница, чији су власници преживели, па су их чували. Пљачкало се и дању, али и ноћу, па кад је моја мајка у пола ноћи видеала како се неки враћају из града са пуним џаковима, она их је питала где су ишли, а они су јој одговарали: „Били смо у куповини!”.

Остало ми је у сећању да се на углу улица Милешевске и Јована Рајића¹³ четрдесетпрве налазила једна мала

радња – пиљарница, која је ка улици имала стаклени излог. Због бомбардовања априла 1941. радња није радила, била је закључана, али сам од комшија касније чула да је трећег дана по бомбардовању туда наишао неки младић који је, вероватно због глади, разбио излог и из радње узео поморанцу или јабуку, а можда и још нешто, да би јео. На његову несрећу, у том тренутку наишли су жандарми, одмах га ухватили и ту по кратком поступку стрељали на лицу места. После тога, жандарми данима нису дозвољавали да се тело стрељаног младића склони, него су наредили да се поред леша стави неки натпис у стилу: „...Овако ће проћи сваки онај који буде крао...”. Од оних који су ми то причали чула сам да је несрећник и мртав у једној руци још увек држао ону поморанцу.

Име и презиме:

Никола Милорада СТАВРИЋ

Година и место рођења:

31. 8. 1932. године, Београд

Адреса на дан 6. априла 1941:

Његошева 40, Београд

Адреса на дан разговора:

Сплитска 6, Београд

Датум обављеног разговора:

17. 5. 1996. године

Нисмо имали никакаво одређено место за евакуацију. Једино смо у кући имали подрум, али то није било склониште какво се данас пра-

¹³ Данас је на том месту вишеспратница, у чијем приземљу је продавница.

ви у зградама. Колико се сећам, никакве мере предострожности нису предузимане. Једино су државни службеници у фебруару или марту добили гасмаске, које су морали сами да плате – из свог џепа.

Пре бомбардовања није било никаквог завијања сирена. Сви су били затечени у кревету и тек када је бомбардовање почело чуле су се сирене. Ја сам тог јутра устао у пола седам да бих оцу, који је био дежурни официр у војном округу који се налазио на углу Милешевске и Петроградске улице, однео доручак. Да нисам морао да му носим доручак, сигурно бих и даље остао у кревету. Кад сам се спремао да пођем, почело је бомбардовање. Са прозора стана јасно сам гледао како „штука” пикира на Грађанску школу. Чим је почело бомбардовање, отишли смо у подрум. Ништа нисмо понели, нити нам је ико говорио шта треба да понесемо, него је свако понео оно чега се сетио у два минута под бомбама. После бомбардовања 6. априла, истог дана смо отишли у Калуђерицу, пешке. Док је 6. април био диван дан,¹⁴ наредних дана почела је да пада киша, па смо се због тога седмог или осмог априла вратили кући.

Кућа у којој смо становали била је погођена – то је била троспратна зграда. Погодила ју је запаљива бомба, тако да је кров изгорео. Друга бомба – разорна – пала је испред куће, на средину улице, и разорила водовод и

канализацију. Околне куће нису биле погођене.

Не сећам се да је у крају било неексплодираних бомби.

У нашој згради, као и у околним, колико знам, нико није погинуо.

Сећам се само тог поготка разорне бомбе, који је скидао водоводне цеви и канализацију, тако да наредних месец до месец и по дана нисмо имали воду. Пречник кратера био је око двадесет метара. Били су уништени и VIII мушка гимназија, Грађанска школа и Учитељски дом – то је све био један комплекс зграда у троуглу. У VIII мушкој гимназији била је војска. Иначе, нисам запазио да су неке службе функционисале. Народ је сам гасио шта је могао, а мајка ме није пуштала даље од куће. Једна страћара у Проте Матеје се срушила, али не од директног поготка, већ од потреса и ваздушног удара. Такође је погођено и породилиште у Крунској улици.¹⁵ Немци су срушили и Војну академију и годину дана нису дозвољавали да се рушевина рашчисти и поваде тела погинулих. Због тога се ту осећао јак смрад лешева, па су Немци морали да рушевину преливају неком течношћу.

Нисам запазио дејства наше авијације или противавионске артиљерије.

У кући смо имали бунар, па смо одатле вадили воду јер је у славини није било – водовод није радио. Што се хране тиче, трошиле су се резерве, које су биле врло оскудне – пар кила

14 У метеоролошком смислу (пр. а).

15 Породилиште у Крунској улици погођено је

16. априла 1944. године током савезничког

бомбардовања Београда. Могуће је да је сведок побркао бомбардовања.

брашна у врх главе... Нико се није надао рату, тако да су сви по кућама имали само онолико намирница колико им је нормално потребно, а кад се то потроши неко оде до радње и купи кило брашна, соли, шећера... Нико није очекивао бомбардовање, па нису прављене залихе. Касније, кад су дошли Немци и кад је прорадила „црна берза”, било је много лакше.

Знам да је пљачки било јер су излози били поразбијани, зидови срушени и није било тешко узети нешто из радње у општој гужви. Међутим, код нас у згради била су два локала и сами станари су предузели све мере да се они заштите, тако да нису опљачкани.

Рат се једноставно осећао у ваздуху на неки начин: иако сам био дете, схватио сам да нешто није у реду кад је мајка, која је била учитељица – значи државни службеник – донела кући гас-маску, а отац, официр, почео да носи пиштољ.

Име и презиме:

Драгољуб и Милица БОШКОВИЋ

Година и место рођења:

Драгољуб: 20. 3. 1917. године, Београд;

Милица: 28. 8. 1921. године, Београд

Адреса на дан 6. априла 1941:

угао Димитрија Туцовића и Јенкове улице, Београд

Адреса на дан разговора:

Устаничка 143, Београд

Датум обављеног разговора:

10. 7. 1996. године

У време бомбардовања априла 1941. године живели смо у изнајмљеном

стану. Заправо, то је била приземна кућа са два стана за изнајмљивање и заједничким малим двориштем, тако да нисмо имали никакво склониште, нити одређено место за евакуацију, а није био одређен ни дежурни станар. Нико није очекивао да ћемо бити бомбардовани, па нисмо предузели никакве мере заштите од пожара и слично.

Драгољуб:

Тог јутра смо били у стану. Пошто сам по занимању фризер, а моја познаница Цвета се тог јутра удавала, замолила ме је да јој уредим фризуру. Због тога смо сви устали још у шест сати. Сат касније чули смо брујање авиона и изашли у двориште. Неки пролазници на улици су се радовали авионима и причали су да је склопљен савез са Русијом,¹⁶ па се зато чује пуцњава и грмљавина јер се народ весели због савеза са Русима. У ствари, то је било бомбардовање, а она „пуцњава” су били противавионски топови. Кад смо схватили шта се дешава, ја сам са женом и дететом побегао на Ново гробље. Ту је било још доста света и ту смо се склонили јер смо веровали да Немци неће гађати гробље. Комшилук се разбежао „куд’ који мили моји”... Газда код којег смо становали, а који је имао чвршћу кућу преко пута, на другом ћошку, примио је у подрум оне који су хтели да се ту склоне.

После првог налета вратили смо се кући јер смо мислили да више неће бити бомбардовања, али касније је било још

¹⁶ Совјетским Савезом (примедба аутора).

неколико налета. Кад сам дошао кући, видео сам да је једна запаљива бомба пробила цреп моје куће и запалила таван, тачније даске пода тавана. Попео сам се на таван и видео бомбу како шишти и дими се. Зградио сам је и бацио у двориште. Била је то бомба пречника пет центиметара и дужине тридесетак центиметара – као мало већи ручни млин за кафу.

Пошто сам био војни обвезник (чим сам одслужио војни рок и вратио се кући, позвали су ме на војну вежбу и пошто сам био планинац – I и II планински пук – послали су ме месец дана у Словенију; само што сам се вратио са вежбе, после неколико дана избије рат), спремио сам се и отишао у команду, која се налазила тамо где се данас налази парк Градске чистоће код Новог гробља. Ту сам добио наређење да кренем ка Раљи, где ћу добити даљи распоред, али до Раље никад нисам дошао јер су путеви били закрчени. Стигао сам до Авале и ту суми неки цивили и официри рекли да је рат изгубљен, да су Немци прешли Дунав код Гроцке и да улазе у Београд... То је било 8. или 9. априла.¹⁷ Један официр ме је саветовао да се вратим кући јер је све изгубљено.

Милица:

Кад смо се вратили са гробља после првог таласа и кад сам испратила мужа, отишла сам са дететом у Сланце и ту сам била у неком сену. Вратила сам се пар дана касније, кад сам видела да ће ми се дете увашљивити у том сену.

Драгољуб:

У крају где смо живели била је погођена моја кућа запаљивом бомбом. У нашој околини није било других погођених или срушених кућа, бар после тог првог налета, а после – не знам, а и овако нисам имао времена да гледам. Једна неексплодирана бомба била је у дворишту куће где је била бакалница неког Жакуле. То је одмах изнад наше куће. После су ми рекли да је то била бомба од 500 kg, која је „склизнула” низ цреп крова и пала у двориште. Уклонили су је Немци после уласка у град, тако што су извадили упаљач и однели је.

Од моје породице нико није погинуо, нити је био рањен. Од других – не знам.

Пошто сам одмах 6. априла кренуо за Раљу, не знам како су функционисале градске службе. После бомбардовања није било воде, па смо ишли на бунар у Улици Димитрија Туцовића. Ту је један Цига продавао воду народу. Кад су Немци ушли у град и кад су сазнали шта је радио, хтели су да га стрељају. Како је извукао живу главу, не знам. Такође, кад су дошли Немци, који дан касније добили смо воду, струје је било, али градски саобраћај није радио. Тек кад су Немци дошли, почела је поправка трамвајских шина и како су коју линију или деоницу поправљали тако су је пуштали у саобраћај. Како рекох, водом смо се снабдевали на бунару, а што се хране тиче, ту су нас сељаци „драли”. Углавном се јело шта је ко имао код куће. Временом су

¹⁷ Немачка војска ушла је у Београд 12. априла 1941. године.

сељаци почели поново да долазе на пијацу.

Један познаник ми је касније причао да је он био за време напада на топу у противавионској артиљерији. Међутим, ту је било доста саботажа, тако да су, рецимо, добили сандуке са гранатама, а кад су их отворили, унутра су били ексери. А ја сам лично видео како је један војник митраљезом оборио једну „штуку“. „Штука“ је кренула у обрушавање, а он је легао на леђа, подигао митраљез и пуцао на авион. Авион је пао близу њега, у круг Аутокоманде, и ту је направио велики кратер, тако да је погинула и посада авиона, али и војник који га је оборио.

Саму пљачку нисам видео јер тих дана нисам био у граду, али сам после чуо да су пар дана касније организовали и поставили жандарме или чуваре – људе са батинама – који су чували радње. Пошто сам се вратио касније, то нисам видео својим очима.

Милица:

Чула сам да су провалили у Сокопекару у Стеријиној улици и да одатле носе брашно. Одмах сам отишла тамо и успут сам видеела људе како носе цакове са брашном, али кад сам стигла у магацин, све је било „почишћено“. А овако сам видеела како су људи долазили из града вукући трубе платна, свиле... Неки су, да би им руке биле слободне за другу робу, везивали пертле ципела и тако их носили око врата... Општа пљачка.

* * *

На крају овог рада покушаћу да наведем оно што сам у разговорима о томе сазнао од мог оца Душана и бабе по мајци Ирме Узелац, јер су обоје умрли пре него што је Музеј саставио поменути упитник.

Име и презиме:

Душан МУНИЖАБА

Година и место рођења:

10. 8. 1928. године, Грачац, Лика

Адреса на дан 6. априла 1941:

Панчина 11 (Звездара), Београд

У време када су се из Грачаца доселили у Београд – а то је било 1939. године – у Панчиној улици на Звездари биле су само две куће – њихова и још једна на другом крају улице, преко пута данашње основне школе. Изнад куће биле су њива (кукурузиште) и циглана.

Ујутру 6. априла 1941. године сви су били у кући: његов отац Богдан, мајка Милица, сестра Биљана и он. Кад је чуо брујање, изашао је на терасу, са које се град видео као на длану и у даљини је угледао мноштво авиона. Пошто се занимао за технику, а посебно за авијацију, прво је препознао „штуке“ по карактеристичном облику крила. Кад је свом оцу Богдану рекао да су то немачки авиони, овај је изашао на терасу без коментара да ли јесу или нису. Тог тренутка почело је бомбардовање, које су пар тренутака заједно гледали. Деда Богдан се брзо снашао и одмах им је рекао да се склоне у подрум куће, који иначе није био посебно припремљен као склониште. Шта се после дешавало, то није видео јер је био у подруму. Само

се сећао да је, док су седели у подруму, једна запаљива бомба пала у двориште иза куће. Деда Богдан је одмах истрчао из подрума и лопатом набацао земљу на бомбу која се димила, тако да ју је угасио.

Током бомбардовања, на циглану изнад куће пала је једна авионска бомба, која није експлодирала. Била је до пола заривена у земљу, тако да јој је реп вирио напоље. Уклонили су је Немци доста касније пошто су ушли у Београд.

Током целог априлског рата, породица мог оца била је код куће, али се не сећам да ми је отац ишта причао шта се дешавало у граду тих дана, а што је он лично видео, сем онога што је чуо јер, све док Немци нису ушли у Београд, није излазио из куће.

Пошто су у целом крају биле само две куће, није било никаквог склоништа. Од других је чуо да је доста људи погинуло кад су Немци бацали бомбе са падобраном. Због падобрана, многи су помислили да то искачу падобранци, па су потрчали да их „сачекају” тољагама или нечим сличним.

Пре рата отац је гледао како су припадници цивилне заштите вежбали на Звездари, па су тако закуцавали неке кочиће са заставицама у боји – једна боја за неексплодирану бомбу, друга за запаљиву... Како мој отац рече, било их

је милина гледати како су били добро увежбани. Али зато, кад је почело право бомбардовање, сви су гледали само како и куда да побегну из града. Какве рушевине, какви рањеници...

Током бомбардовања, нико из обе куће у Панчиној улици није погинуо, нити је био рањен, а нико није ни бежао ван града.

Име и презиме:

Ирма УЗЕЛАЦ

Година и место рођења:

25. 9. 1911. године, Кикинда

Адреса на дан 6. априла 1941:

Бојанска 19 (Црвени крст), Београд

Године 1941. живела је са кћеркама Радмилом (мојом мајком) и Маријом у Бојанској 19, док је њен муж Карло више био на шлепу (био је ботсман на броду) него код куће. Тако је било и у недељу 6. априла те године. Баба Ирма је тог јутра отишла до пијаце Стари ћерам, а мајка и тетка су остале код куће да спавају. Почетак бомбардовања затекао ју је на самој пијаци и, чим је чула експлозије бомби и завијање сирена за ваздушну узбуну, потрчала је кући да види шта је са децом. У тренутку кад је била на половини Улице Старца Вујадина, на ћошку са Кајмакчаланском, према Гајевој, пала је бомба и експлодирала.

БИБЛИОГРАФИЈА

Вишњић, Петар

Београдски октобар 1944. Београд: Институт за савремену историју, 1994.

Јанић, Чедомир

„Уништење Народне библиотеке Србије у априлу 1941. године”. *ГГБ* LI (2004): 65–82.

„Како сам минирао мост краља Александра”. *Политика*, 31. децембар 2004.

Џигурски, Емил

„Решење земуноског питања” 1941. године”. *ГГБ* XXXVIII (1991): 189–200.

Стручни рад

Предато: 29. 11. 2012.

Прихваћено: 20. 1. 2014.

NARRATIVE SOURCES RELATED TO THE BOMBING OF BELGRADE ON APRIL 6, 1941

SUMMARY

In retaliation for the demonstrations held in Belgrade on March 27, 1941, which marked the rejection of the Kingdom of Yugoslavia's accession to the Tripartite Pact two days earlier, Adolf Hitler ordered the destruction of Belgrade by bombing. The order began to be put into effect already in the night between April 5 and April 6, 1941, when the Kingdom of Yugoslavia was attacked without a declaration of war and, in the morning of April 6, when the Germans bombed its capital city.

In the post-war period, historiography extensively studied this topic. However, the bombing of Belgrade is one of those tragic events which could never and still cannot be clearly described and explained based merely on archival documents, though a considerable amount of literature has been published. The living and breathing word of participants is undoubtedly irreplaceable in depicting not only the horrors through which they lived, but also the behaviour of the population and authorities. This paper is an attempt to throw light on these days thorough regrettably faded reminiscences of those who survived them; it draws on the author's conversations with the contemporaries of the event – namely seven people – based on the questionnaire drafted in 1996 by the Yugoslav Aeronautical Museum (at that time, it was in the process of being established). The questionnaire included the following questions:

1. Did your family have a place for evacuation in case of a general air strike?
2. Was there a shelter in the house where you lived or near it; what kind of shelter was it?
3. Were there any measures taken in the house where you lived aimed at the protection against bombing (tenants scheduled for stand-by duty, cleaning and clearing of the attic space, supplies of sand, water and tools for extinguishing fire, etc.)?
4. How did you and your family react upon hearing the emergency alert on April 6, 1941? Did you move to a shelter or were you in your apartment when the air strike began?
5. Did you, your family and your neighbours leave the city on April 6 and April 7, 1941? If you did, where and how did you go and when did you come back – you, your family and your neighbours?
6. Were your neighbourhood and the street where you lived bombed? Which houses were destroyed or set on fire and in which attack?
7. Could any unexploded destructive or flammable bombs be found in the house where you lived or in the neighbourhood? When and how were they removed?
8. Were there any among your household members, relatives of neighbours who were wounded killed or missing on April 6, April 7, April 11 and April 12, 1941? If so, who, when and where buried them or tended their wounds?

9. Did you notice any damages to the plumbing system, electricity network, traffic, public and cultural institutions?

Cite examples.

10. Did you notice the quality of functioning of the ambulance, fire brigade and other communal services and teams in charge of mitigating the consequences of air strikes during and immediately after the bombing?

Cite examples.

11. Did you notice the actions of the Yugoslav Air Forces and anti-aircraft artillery aimed at defending Belgrade?

Did you see Yugoslav or German planes brought down; where did you see them?

12. How were your family and neighbours supplied with water and food immediately after the bombing?

13. Did you notice the looting of damaged and undamaged stores and shops during these days? Cite examples.

14. Do you own photos, other documentation and objects related to these events?

Would you like to lend them to the Yugoslav Aeronautical Museum for copying or would you prefer to gift them to the Museum, where they would supplement the collection dedicated to the bombing of April 6, 1941, and the Allied bombing of Belgrade in 1944?

15. Could you connect us with relatives and acquaintances who could answer this questionnaire?

Please provide their names, addresses and phone numbers.

16. Do you know any facts related to this period that are not covered by previous questions?